ISSN 0554-6397
UDK: 004.032.26

Jadran Kale*
E-mail: jkale@unizd.hr
Muzej grada Šibenika i Sveučilište u Zadru

Civilno društvo, režim zaštite i pomorska baština

Sažetak

Članak se osvrće na stanje i perspektive zaštite kulturne baštine ribarstva i pomorstva nakon uvođenja nove konzervatorske kategorije nematerijalne kulturne baštine, koja navršava dva desetljeća globalne primjene pripadne UNESCO-ove Konvencije. Takva se konzervatorska praksa treba razlikovati od ranijih tretmana folklora i tradicijske kulture po više važnih obilježja. Promjene u režimu baštine prate se u trokutu odnosa stvaratelja, države i tržišta, s pridodanom ulogom stručnjaka. Nakon utvrđivanja početne prakse nove baštinske kategorije izložene su i perspektive, s kreativnim zajednicama kao okosnicom novih propisa.

Ključne riječi: kultura mora, nematerijalna kulturna baština, režim baštine

1. Uvod

Posljednje riječi izgovorene u mikrofon na 2. konferenciji o očuvanju i interpretaciji pomorske baštine Hrvatske održanoj u Betini, bile su prosvjedni uzvik domaćeg brodograditelja: „Brod je ozbiljna stvar. Brod nije folklor!“ Takav završetak rasprave bio je izravan odgovor na moje pitanje može li se, nakon dva desetljeća primjene koncepta nematerijalne kulturne baštine, izdvojiti ijedan primjer rada s pučkom pomorskom baštinom koji se u svojoj biti ne bi mogao svesti na folklor. Kada ga spomenemo, najčešće pomislimo na nošnje, smotre i mimohode. Od regate se razlikuje tek po tome što pobjednika ne određuje postignuto natjecateljsko vrijeme, nego ocjena stručnog povjerenstva. U ostatku se divimo poetskom prizoru razapetih jedara, umješnosti njihove izrade, veza i opreme, kao i okretnim posadama, jednako kao što se divimo spretnim plesačima. Dapače, regatni su prioriteti posljednjih godina šetnicu kod groblja pod murterskom Gradinom pretvorili u svojevrsno gledalište dramatičnih manevara, pa i nasukavanja na buri. Naime, dio gajeta koje sudjeluju

* doktor znanosti (dr. sc.), muzejski savjetnik i izvanredni profesor

u regati, opremljen sve većim jedrima, postupno se od višenamjenskih plovila za održavanje posjeda na Kornatima i Modravama pretvorio u regatne jedrilice neprilagođene izvornoj namjeni. Posljedice takvih preinaka katkad su i pucanje jarbola pri jačem vjetru. Svi smo zadovoljni što se u gotovo dvadeset godina od održavanja prve regate drvenih brodova broj sudionika udeseterostručio. No, je li ona i dalje folklorna svečanost koja publiku osvaja sentimentom i tradicijom? U čemu je, zapravo, razlika između takva folklora i nematerijalnoga kulturnog dobra? Je li ogorčeni brodograditelj bio u pravu? U ovom ćemo članku nastojati odgovoriti na to pitanje ocjenom primjene nove kategorije nematerijalne kulturne baštine i njezinih mogućnosti u očuvanju pomorske baštine.

2. Polazišta zaštite

Pojam folklora neologizam je koji je 1846. godine skovao starinarski entuzijast William Thoms. Njime je izvornost narodnih običaja i predaja povezao s dijelom stanovništva koji, zbog svoje materijalne oskudice, nije mogao pratiti promjenjive mode, smatrajući da upravo u toj izoliranosti opstaju oblici tradicije koje modernost industrijskog doba postupno potiskuje. Služba posvećena zaštiti i održavanju starina prvi je put kao državni ured utemeljena u Francuskoj 1840. godine. Nastala je u okviru revolucionarne građanske vlasti, koja je među prioritetima državne blagajne morala odlučiti koje će dvorce, katedrale i druge spomenike, napuštene nakon bijega plemstva i klera poslije regicida, nastaviti održavati kao baštinu novostvorene nacije. Revolucionarni zanos antičkim spomenicima, suprotstavljen omraženoj monumentalnosti feudalnog doba, kao glavni je kriterij njihove vrijednosti postavio materijalni integritet, odnosno stupanj spomeničke očuvanosti.[1]

Za razliku od takva pristupa konzervaciji, koncept nematerijalne kulturne baštine preuzet je od UNESCO-a 2003. godine, a svoje podrijetlo ima u japanskom zakonu iz 1950. godine, kojim su dotadašnji rukotvorni majstori, koje je odlikovao carski dvor, prepoznati kao „žive nacionalne riznice“. Kao jedina industrijski razvijena zemlja koja nije bila kolonizirana od zapadnih sila, Japan je u nastojanju da stekne priznati demokratski status i svrsta se među „prvorazredne nacije“ razvio i specifičan spoj kulturnih utjecaja. Jedan od njegovih učinaka bilo je stapanje ideja engleskog Pokreta za umjetnost i obrt s višestoljetnom kineskom tradicijom institucije dvorskih majstora. Za razliku od svojih europskih pandana, takvi se majstori nisu potpisivali na svoja djela, nego su njihovu vrhunsku kvalitetu, u skladu s ideologijom vladarskog „Nebeskog mandata“, potvrđivali carskim žigom. Posebnost japanskog konteksta bila je materijalna skromnost šintoističkog rituala, u osnovi šamanskog obreda prizivanja duhova predaka, pri čemu je kontinuitet ceremonije imao veću važnost od monumentalnosti samoga zdanja. Štovanje božanskih predaka neprekinute carske

[1] Choay 2001., Auduc 2008., Stubbs 2009.

loze u drvenom svetištu Ise, koje se već tisućljećima obnavlja svake generacije kako bi se božanski preci caru mogli odazivati u ambijentu nezagađenom propadanjem, označilo je 1992. godine, tijekom japanskog preuzimanja vodeće uloge u UNESCO-u i postupka nominacije za Popis svjetske baštine, završnu fazu rasprava o Konvenciji za očuvanje nematerijalne kulturne baštine čovječanstva iz 2003. godine.[2]

Iako je ta Konvencija nakon dostizanja ratifikacijskog praga stupila na snagu prije točno dvadeset godina, njezin se novi koncept „nematerijalnih kulturnih dobara" u Hrvatskoj počeo primjenjivati i ranije. Pojam „kulturna dobra" u Zakonu iz 1999. godine u potpunosti je zamijenio dotadašnji naziv „spomenici kulture", no prve primjene te nove konzervatorske kategorije uslijedile su tek 2003. godine, na poticaj obrtnika iz središta hrvatskoga glavnog grada. Njihov je cilj bio da novom kvalifikacijom svojih obrta lakše odgovore na rast najamnina, povećanih zbog ulaska stranih trgovačkih lanaca u Hrvatsku nakon otvaranja tržišta 2000. godine.

Tržište je bilo povod i prvim stvarnim zaštitama nematerijalnih kulturnih dobara u Hrvatskoj i bivšoj federaciji, iako tada još nisu bile određivane tim nazivom. Sadržajno je prvo zaštićeno nematerijalno kulturno dobro bilo opisano agronomskim elaboratom kojim je 1962. godine Poljoprivredna zadruga iz Potomja definirala način kultiviranja dingača. Time je, zbog pojave krivotvorina, zaštitila oznaku vrhunskog proizvoda u skladu s odredbama tada izlobiranoga Zakona o vinu. Opis kultiviranja kao kulturne prakse bio je važan za upravljanje krajolikom i njegovo održavanje kroz periodično „pretresanje međa", odnosno obnovu rubova terasa koje je narušavalo divlje raslinje potaknuto strujanjem vlage u Korčulanskom kanalu. Igrom slučaja, iste je godine na vinograde Takala u Bakarskom zaljevu, na kojima se uzgajala belina za bakarsku vodicu, prvi put došla netom zaposlena riječka konzervatorica i etnologinja Beata Gotthardi Pavlovsky. Kasnije tijekom tog desetljeća objavila je članak o nematerijalnoj kulturnoj baštini, čiju je važnost kao oblika održavanja ekstremno strmih terasa prepoznala već na Takalama. Godine 1972. zaštitila je terasirane padine Bakarskog zaljeva, čime je započela niz svojih zaštita kulturnih krajolika i ostvarila prvu takvu registraciju u bivšoj federaciji. Povezivanje mjera zaštite kulturnih krajolika s nematerijalnom kulturnom baštinom tada još nije bilo ostvareno, što se moglo uočiti tek uvođenjem agroklimatsko-okolišnih poticaja Zajedničke poljoprivredne politike Europske unije u Hrvatskoj prije desetak godina.

3. Šiljci baštinskog trokuta

Što se može zaključiti iz ovako sažetih rekapitulacija globalne i nacionalne prakse nematerijalne kulturne baštine? Tvorbeni trokut tih odnosa čine stvaratelji, država i tržište. Nazivamo ih stvarateljima jer nije riječ o nositeljima ili čuvarima nekakvih

[2] Jongsung 2003.

nepromjenjivih izvornih recepata, nego o kreatorima rješenja koja se prilagođavaju vremenu i okolnostima.[3] Uvođenjem motornog pogona u brodove inovatori nisu dokinuli tradicije koje bi valjalo tek očuvati i slijediti, već su ih domišljato preoblikovali i prilagodili novim okolnostima. Na taj način brod nije ostao muzejski izložak jedine dopuštene originalnosti, nego mu je nastavak života osiguran rješenjem koje ostavlja nedirnutima njegova bitna konstrukcijska pravila – i to ne prvi put.

Država se u obliku kakav je ustaljen od 19. stoljeća neprestano mora nositi s izazovima moderniteta, a takve oblike solidarnosti pritom najčešće predstavlja kao dio nacionalne misije. Govoreći o nematerijalnoj kulturnoj baštini kao antropologiziranom pogledu na naslijeđa ljudskih zajednica, odnos između stvaratelja i regulatora određuje obvezujuća regulacija koju je država, putem svojih delegiranih stručnjaka, usuglasila s drugim državama. Riječ je o trećem poglavlju Radnih smjernica Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, koje razmatra sudjelovanje stvaratelja u odlučivanju o kulturnoj baštini. Stručnjaci se pritom pojavljuju kao produžetak državnog sustava jer su svojom profesionalnom pozicijom ponajprije odgovorni poslodavcu. Ne postoje, naime, tako delegirani neovisni stručnjaci koji bi bili honorirani izvan institucija vlasti (osnivača kulturnih i znanstvenih ustanova).[4] Uostalom, komentatorica Konvencije, govoreći o uključivanju udruga u pripadajuće UNESCO-ove procedure, upotrijebila je izraz „ledenjačka sporost“.[5] Ni sama služba posvećena skrbi o kulturnoj baštini nije odvojena od države, što znači da je, uz stručne kriterije, izložena i pritisku mogućih arbitrarnih naloga poslodavca.

Da su drukčiji modeli mogući, pokazuje i pravni okvir u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje se, zahvaljujući političkim inicijativama Prvih naroda tijekom 1970-ih i 1980-ih godina, skrb o baštini najranije emancipirala. Zakonom NAGPRA iz 1990. godine, kojim je uređen povrat grobnih ostataka, obrednih predmeta i drugoga kulturnog vlasništva, muzejima i sveučilištima naloženo je petogodišnje razdoblje utvrđivanja stanja. Nakon toga su zajednice podrijetla odlučivale hoće li tim ustanovama povjeriti daljnju brigu o predmetima ili će osnovati vlastite institucije za njihovo čuvanje. Diplomiranim kulturnim antropolozima, ne samo onima iz redova Prvih naroda, otvorile su se mogućnosti zapošljavanja i u takvim lokalnim kulturnim centrima, od kojih su neki postupno poprimili obilježja razvojnih agencija kakve poznajemo i u našem okruženju. Državna služba za zaštitu prirode prenijela je dio svojih ovlasti upravljanja zaštićenim područjima na neke od tih zajednica, među ostalim i nad područjima poput „Doline smrti“ i Badlandsa. Posebnu ulogu imaju obalne zajednice s privilegiranim kulturnim praksama, koje u strogoj definiciji nematerijalnog kulturnog dobra predstavljaju oznake pripadnosti i sredstva okupljanja

[3] Komentare 15. članka Konvencije koji definira stvaratelje nematerijalne kulturne baštine v. kod Kale 2018., D’amico 2020. i Jacobs 2020.

[4] Profesor baštinskog prava odnos države i stručnjaka naziva oligopolijom, Lixinski 2013:66.

[5] Blake 2023:412.

zajednice. I druge razvijene demokracije sa živim starosjedilačkim kulturama nude vrijedne uzore, poput antropoloških redefinicija Mletačke povelje kao temeljnog konzervatorskog dokumenta, među kojima se ističu australska Povelja iz Burre i novozelandska Povelja ICOMOS-a.

Raskorak među regulatornim tijelima odnosi se i na povezanost države i tržišta, što je za našu temu osobito važno u odnosu prema propisima UNESCO-a i WIPO-a. Već na početku rasprava o novoj kategoriji kulturne baštine, koja ulazi i u područje zaštite tržišnih prava na primjenu određenih znanja, prva se ustanova Ujedinjenih naroda povukla iz područja primjene intelektualnog vlasništva kakvo uređuje potonja. Međutim, razvojem biotehnologije i širenjem biopiraterije najprije je, u skladu s načelima Konvencije o biološkoj raznolikosti iz 1992. godine (čl. 8. j), Protokolom iz Nagoye iz 2010. godine propisana dobrobit zajednica čija znanja i umijeća uzgoja predstavljaju oblik kolektivnog intelektualnog vlasništva. Nakon više od dva desetljeća rasprava, ta je prava WIPO uredio i Sporazumom GRATK. Pritom je važno istaknuti da više nije riječ samo o polaganju patentnih prava na genetske sekvence poželjnih svojstava vrijednih sorti i pasmina, nego i o povezanim znanjima koja sežu sve do razine pratećih predaja sadržanih u pjesmama, toponimiji i načinu uređenja prostora itd.[6] Ovakvo osuvremenjivanje konzervatorskih standarda, potaknuto tehnološkim napretkom i pratećim regulatornim potrebama, povezuje materijalne objekte (poput betinske gajete), umijeća njihove izrade i uporabe (prilagođena lokalnom režimu vjetrova i valova) te kulturne krajolike oblikovane tim praksama. Riječ je o krajolicima povezanima s prethodnim obilježjima, primjerice s prilagodbama gajete radu na usitnjenim posjedima u Modravama ili plovidbi među međama „od mora do mora“ na Kornatima.

4. Etička šperanca za aveti tržišta... i birokraciju

Iscrpljujući odnosi stvaratelja kulture s državnim institucijama, od inercije zastarjelih standarda i birokratskog arbitriranja administrativno lakših rješenja, pa sve do ignoriranja propisa, u konačnici padaju u sjenu dinamike odnosa između stvaratelja i tržišta. Stvaratelji često sami oblikuju tržište. Nijedna udruga, zadruga ili trgovačko društvo nositelja kulturnih praksi ne može si priuštiti tromost u ažuriranju rješenja o uvrštavanju u Registar kulturnih dobara. Zato su nematerijalna kulturna dobra često točnije i podrobnije opisana u pravilnicima standarda pripadajućih oblika djelovanja koje donose udruge stvaratelja određenog fenomena, nego u samim rješenjima o njihovu uvrštavanju u Registar kulturnih dobara. U našem slučaju riječ je o pravilima regata drvenih brodova, koja dogovaraju organizatori i civilne udruge, a čiji je ključni dio opis samoga broda. Takav je standard prostor razmjene, koji daleko nadilazi granice čisto komercijalnog odnosa: nije riječ samo o tržištu ideja, nego i o razmjeni

[6] Ubertazzi 2022.

materijalnih i nematerijalnih dobara, sve do pratećih oblika društvenih odnosa i uljudnosti.

U našem baštinskom trokutu postoji još jedan važan odnos, koji nadilazi vezu između samo dvaju aktera. Riječ je o etičkim implikacijama, razumljivima već i iz same prirode spomenutih poslovnih odgovornosti. U formativnom razdoblju etnologije sveučilišni profesori iz gradova nisu tražili dopuštenje seljaka za objavljivanje terenskih saznanja koja su od njih prikupljali. S političkim osnaživanjem prava starosjedilačkih zajednica u SAD-u, Kanadi, Australiji i Novom Zelandu, od 90-ih godina 20. stoljeća je, međutim, zaživjela praksa istraživačkog potpisivanja lokalnih obrazaca, kojima se jasno utvrđuje intelektualno vlasništvo nad zabilježenim sadržajem te obveze istraživača u njegovu čuvanju i svrhovitom korištenju. Formalna inicijativa za uspostavu koncepta nematerijalne kulturne baštine proizašla je iz jedne takve pritužbe: prosvjeda bolivijske vlade UNESCO-u zbog komercijalnog korištenja pjesme „El cóndor pasa“ u SAD-u.[7] U međuvremenu se potpisivanje partnerskih obrazaca etnografskih istraživanja uvriježilo i u malim projektima. Nekadašnji sudovi časti strukovnih udruga, nastali radi razrješavanja sporova među članovima, preobrazili su se u etička povjerenstva koja nadziru i istraživački integritet, dok su sami etički kodeksi postali preduvjetima za sudjelovanje na natječajima.

I na stvarateljskom vrhu baštinskog trokuta više nema nepismenih seljaka, kao ni izoliranih urođeničkih zajednica, jer i oni danas svoje citate u stručnoj periodici mogu pratiti na mobilnim uređajima. Takva etička ekonomija kulture, kako se taj pristup često naziva, tek se uspostavlja. Kulturni antropolozi ocijenili su format informiranog pristanka, koji je danas već sastavni dio registracijskih postupaka upravljanja nematerijalnim kulturnim dobrima, neprikladnim za dinamične prakse poput kulturnih. Takva pravna forma potječe iz pristanka pacijenta na rizičan kirurški zahvat, što je situacija neusporediva sa svjedočenjem dionika nematerijalnog kulturnog dobra, kojim bi se trebali zajamčiti participativni procesi njegova stvaranja baštine.[8] Činovničko odrađivanje te proceduralne obveze u mnogim je slučajevima pretvorilo njezinu svrhu u puko pismo potpore. Predodžba o zainteresiranosti činovničkog aparata za participativni dio Radnih smjernica za provedbu Konvencije o očuvanju nematerijalne kulturne baštine može se steći iz periodičnih izvještaja koje Konvencija nalaže, i koji su dostupni na njezinu portalu UNESCO-a.[9] Ukupna ocjena primijenjenih mjera i konzervatorskih pristupa prema ovoj novoj kategoriji kulturne baštine stoga se ne odnosi toliko na osnaživanje stvaralačkih kapaciteta polaznih zajednica – ponajprije teritorijalnih, ali i tematskih – koliko na reputaciju državnog aparata kroz

[7] Hafstein 2018.

[8] Kojima 2009.

[9] Portal UNESCO-a: ich.unesco.org/en/6b-periodic-reporting-rl-01285 (pristupljeno: 1. IV. 2026.)

opsežne zbirne evidencije registriranih kulturnih dobara.[10] Na konferenciji u Betini takav je dojam bio gotovo neizbježan tijekom registracijskog nabrajanja predstavnice Ministarstva kulture i medija o svemu što se iz lokalne zajednice nalazi „pod zaštitom države". Među navedenim primjerima bila je i privatna zbirka Rebac, darovana Općini, koja istodobno propada u nedalekom prostoru, suočavajući se s nedostatkom potrebne potpore za odgovarajuću skrb o predmetima.

Etička ekonomija kulturne baštine u domaćoj je zaštiti kulturne baštine izgubila legislativni integritet. Iz francuskog zakonskog modela zaštite kulturne baštine izostavljen je obvezujući udio države u skrbi za registrirana kulturna dobra. Na takav način više nije moguće unaprijed predvidjeti financijske obveze koje proizlaze iz periodičnih uvida u stanje kulturnih dobara, čime se čitavoj djelatnosti pridaje fakultativni karakter.[11] Iz japanskog zakonskog modela očuvanja nematerijalne kulturne baštine, pak, izostavljene su obveze države prema „živim nacionalnim riznicama" (popularni izraz koji se, međutim, ne pojavljuje u samom zakonu). Nakon uvrštavanja u državni registar, takvi majstori primaju državne naknade i potpore za školovanje svojih šegrta, ali istodobno preuzimaju obvezu podučavanja i popularizacije svojega umijeća. Ako za života ne uspiju svojega najboljeg polaznika poduke osposobiti do odgovarajuće razine zvanja, upis nematerijalnog kulturnog dobra briše se iz državnog registra.[12]

Nematerijalna kulturna baština u europskim razmišljanjima i primjenama nije egzotizam. U literaturi postoji još od Pauzanijevog paradoksa Tezejevog broda. U skrbi za pučke i elitne znamenitosti povijesna važnost kontinuiteta funkcije, povrh samoga materijalnog integriteta, također nije novost. Ogledni su primjeri tome dograđivani mlinarski kompleksi, crkve s aneksima i regalnim kriptama te različiti drugi oblici prilagodljive povijesne nadogradnje.[13] Zato je takvo novo shvaćanje kulturne baštine podatnije za dinamičko praćenje kulturnih praksi.[14] Ono je također uključivo izvan granica zaštite vrijednih zgrada – kada se posegnulo za metaforom svetoga broda, ona je bila dodatno potkrijepljena pjesništvom,[15] kao što su u krajobraznom razvrstavanju definirani asocijativni kulturni krajolici, od svetih planina do prepoznatljivih pejzaža slikarskih škola.

[10] Sličicu baštinske birokracije donosi Broccolini 2012: 290: po šifri administrativne rubrike za povezivanje registriranih nematerijalnih kulturnih dobara, koja glasi „ROZ", ustalio se novi glagol „rozzare" za označavanje povezivanja običaja.

[11] Auduc 2008.

[12] Jongsung 2003.

[13] Za Mlin 2 u industrijskom selu New Lanark u Škotskoj izvornost je među profanim prijavama za Popis svjetske baštine 2001. godine prvi put obrazložena kao nasljeđe povijesnih proširenja i prilagodbi, a ne kao očuvanost izvornoga stanja Labadi 2010:76 i 78. Među mauzolejskim dogradnjama katedrala u Roskildeu, upis iz 1995. godine; von Droste i Bertilsson 1995.

[14] Usporediti performativne sadržaje španjolskog festivala „La Mare de Déu de la Salut", koji je u Reprezentativnom popisu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva od 2011. godine.

[15] Skračić 2003.

Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine sročena je blagim izrazima, zbog čega je isključivanje s Popisa reprezentativne nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, za razliku od Popisa svjetske baštine, gotovo nemoguće. Autoritativni analitičar prva dva desetljeća primjene Konvencije njezinu rekordno brzu ratifikaciju među državama članicama UN-a objašnjava neobvezujućim formulacijama, koje u konačnici više idu u prilog nacionalnim državama nego stvaralačkim zajednicama.[16] Među njima postoje velike razlike u primjeni, no u domaćoj regulacijskoj instituciji nije bilo govora o upravljanju nematerijalnom kulturnom baštinom prema načelu „od dna prema vrhu", kako je to uređeno u obližnjim zemljama, poput Austrije i Grčke. Iz područja upravljanja baštinom nije bilo ni primisli o delegiranju ovlasti, po uzoru na Nacionalnu zakladu za razvoj civilnoga društva, niti o osiguravanju sredstava za lokalne natječaje prema modelu djelovanja LAG-ova (lokalnih akcijskih grupa), uključujući i FLAG-ove (lokalne akcijske grupe u ribarstvu), koji su u kontekstu ove teme osobito važni. U bespućima konzervatorskog činovništva, nasuprot tomu, međusektorski su osigurani poticaji za vlasnike zemljišta na kojima su registrirana kulturna dobra, ali isključivo arheološka.[17] Retrogradni smjer na široj razini očituje se u odbacivanju pojma „kulturno dobro" u korist izraza „spomenik kulture", uz obrazloženje da potonji vjernije odražava domaću akademsku tradiciju.[18]

Registracije nematerijalnih kulturnih dobara, poput osuvremenjene muzeologije zavičajnih izložbenih postava staroga ribolovnog pribora, ostaju bez stvarne uporabne vrijednosti u životnim prijeporima, primjerice pri donošenju važnih europskih propisa, osobito u području zaštite prirode. Ironično, tijekom jednog vala takvih ribarskih pritužbi u jednoj je primorskoj etnografskoj ustanovi bila postavljena upravo izložba o tradicionalnom ribarstvu, no ribarske udruge nisu je doživjele dovoljno relevantnom da bi se javnosti obratile iz njezina prostora. Cijenu tako anakronog koncepta „etnografskog spašavanja izvorne baštine" plaćamo oslanjanjem na lokalne improvizacije i entuzijazam pojedinaca, poput znamenitog izlagača s betinskog skupa, koji je postao rodonačelnik obnove nazora o hrvatskoj kulturi mora,[19] a koji je rezignirano zaključio da mu u praksi zaštite kulturne baštine, iako formalno zaštićenu, *falkušu* ostaje jedino zapaliti.

[16] Lixinski 2013:244.

[17] „Program potpora primarnim poljoprivrednim proizvođačima koji koriste poljoprivredno zemljište zaštićeno kao kulturno dobro" iz listopada 2022. godine.

[18] Križaj 2017:9.

[19] Božanić 1996.

5. Zaključak

Čim zakoračimo na brod, moramo redefinirati svoje težište; u suprotnom njegova primjena neće dugo potrajati. Brod stoga sa sobom nosi vlastita pravila i pripadajuće ceremonijale. Takav kulturni univerzum u malome ne svjedoči samo o navadama, već i o poredcima, kao što su pravila izuvanja pri ulasku u bogomolje, dolasku u goste ili stupanju na brod.[20] To što vjerojatno nema praznovjernijih ljudi od ribara ne svjedoči o njihovoj neprosvijećenosti, već o količini nepoznanica s kojima se moraju susretati. Tako je i tek pogled iskosa kakve sumještanke mogao biti shvaćen kao znak loše sreće i razlog za vraćanje kući.[21] Brod je skup odnosa, slično kao i njegov akvatorij: jedan tjesnac ili kanal nije samo pejzažna pojedinost, već i splet pomno slijeđenih znanja i pravila. Antropologizirano shvaćanje kulturne baštine, kakvo je potaknuto uvođenjem kategorije nematerijalne kulturne baštine, također olakšava razumijevanje baštine kao skupa odnosa, a ne tek kao popisa znamenitosti. U novom zborniku radova o baštini i politici urednici tako sažimaju baštinu kao „performativni proces upravljanja i utvrđivanja promjena".[22]

Nakon dugotrajnog usklađivanja među stručnjacima koji su shvatili da će njihove ustanove, u društvima novih ekonomija, tehnologija i javnih politika, bez ažuriranja predmeta zanimanja i potrebnih metoda postati antikvarne i etnografski nerelevantne, novi regulacijski okviri nude izazovne mogućnosti.[23] Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine čovječanstva i njene provedbene Radne smjernice više ne koriste izraz „autentično", slično kao što se iz međunarodnih dokumenata već otprije izostavljaju pojmovi „folklor" i „tradicijska kultura". Još je u prethodnoj generaciji istraživača britanska socijalna antropologinja Mary Douglas zavapila da treba prestati posezati za „tradicijskom kulturom".[24] Nakon novog čitanja kunsthistoričarske literature, isto to o „autentičnosti" danas obrazlaže autoritativni profesor baštinske povijesti Lucas Lixinski.[25]

Međutim, u procesnim vodama poput onih koje oblikuju Konvencija o očuvanju nematerijalne kulturne baštine ili bliska Konvencija o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izričaja, birokratski brodovi nemaju manevarsku sposobnost kakvu imaju tržište i civilno društvo. I sam je regulator u vlastitom planu razvoja kulturnih politika iz 2010. godine konstatirao kako bi dijelove kulturne baštine koji se intenzivno

[20] Skračić 2021:364.

[21] Lulić Štorić 1997.

[22] „Heritage is a performative process of managing and negotiating change", Smith i dr. 2024:8. Za pojam „režim baštine" vidjeti zbornik radova u otvorenom pristupu, čiji su urednici Bendix, Eggert i Peselmann, 2012.

[23] Lixinski 2024.

[24] Douglas 2004.

[25] Lixinski 2022.

preklapaju s drugim domenama, poput ekonomije, tržišta i krajolika, vrijedilo izmjestiti „na dužinu ruke“, izvan neposrednog dosega politike.[26] Civilno društvo i tržište gipkiji su akteri, prvi zbog svojih političkih rizika, a drugi i zbog mogućih zastranjenja povezanih s developerstvom.[27] Tamo gdje je ogluha države očita, poput spomenutog poglavlja Radnih smjernica o sudjelovanju lokalnih zajednica u režimu baštine, postojeće konvencijske okvire mogu bolje iskoristiti.

Dio takvih perspektiva moguće je nazrijeti i u danas raspoloživim dokumentima. Slično kao što je Starogradsko polje 2008. godine uvršteno na Popis svjetske baštine kao kulturni krajolik temeljem obveza koje proizlaze iz međunarodne konvencije – iako ta kategorija u domaćem zakonodavstvu tada još nije postojala – tako danas intrigantnu mogućnost povezivanja mozaiciranih procesa nude „kulturni prostori”. (čl. 2/1 i 13/d/i Konvencije iz 2003.). Hvarska inicijativa je za jedan živi ambijent argumentacijski iskoristila općerašireni kult drevnosti, oslanjajući se na mjerodavne ekspertize te reakcijski započevši 1992. godine iz civilne sfere. Na jednom mjestu tržište se pojavljuje kao halapljivi produživač aerodroma, a na drugom kao čuvar jedinoga našeg stvarno zaštićenog kulturnog krajolika – Dingača, koji nije upisan u Registar kulturnih dobara i čiju kakvoću vina honoriramo kao potrošači. Takvi se prijestupi sankcioniraju teže nego što bi to bilo njihovo brisanje iz baštinskog Registra.

Političko sponzorstvo u kulturnoj baštini princip je koji se i u ovom kratkom pregledu proteže od lokalnih izbora do ratnog heroja kao konačnog predlagatelja zakona NAGPRA-e, prijedloga kojemu se nije moglo reći „ne”. Uvođenje nematerijalne kulturne baštine i samog koncepta „kulturnih dobara“ u domaću legislativu također je rezultat političkog sponzorstva tadašnjeg ministra kulture, jer prije toga nije postojala stručna rasprava o prijedlogu iznesenom u konzervatorskom članku objavljenom 1969. godine.

Odgovarajući na gnjevni uzvik brodograditelja drvenih gajeta, moglo bi se reći da je brod folklor onoliko koliko bi se folklornim moglo smatrati, primjerice, podizanje zastave na brodu. Prenošenje i preklapanje značenja običnog i posvećenog, kopnenog i morskog, privatnog i javnog, rodnog, službenog i mnogih drugih opreka predstavljaju

[26] U posljednjoj donesenoj petogodišnjoj Strategiji zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske (za razdoblje od 2010. – 2015.), među potrebe je uvršteno i „ustrojavanje stručne ustanove za identifikaciju, dokumentiranje, vrednovanje i zaštitu kulturnih krajolika te za izradu programa njihova upravljanja, korištenja i praćenja stanja”. (http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/strategija_bastine_vrh.pdf, 15. XI. 2017.). Jedno desetljeće kasnije, službeno se rekapitulira kako „gotovo i nema zaštite krajolika u stvarnoj praksi“, Belamarić 2022: 91. Uopće je strateškim programom kulturnog razvitka Hrvatske određeno „decentralizirati upravljanje spomenicima po uzoru na arhivske službe, muzeje i restauratore“, Katunarić i dr. 2003:93.

[27] Takvo zastranjenje predstavljaju i interpretacijski centri, čiji je broj u Hrvatskoj premašio broj muzeja. Budući da ne skrbe o zbirkama, ovise o naručenim ekspertizama, a njihovo osoblje nema predviđen put napredovanja u stručnim zvanjima. O civilnom društvu i tržištu v. Lixinski 2013:216, 229; Lixinski 2019.

dobru mjeru za upravljanje novim administrativnim alatima. U našem vremenu takav je izraz, primjerice, „seascape", koji obuhvaća usporedne razine značenja: od neobveznog dojma s razglednice do kompetentnog sagledavanja višestrukih dioništava u bioraznolikosti i dobrobitima ljudskih zajednica morskih prostranstava.[28] Pri tome nije presudno zatrti površne pejzažne doživljaje, u kojima uopće ne mora biti emocionalnog povezivanja s baštinom,[29] već je presudno tko kormilari njezinim značenjima.

Naoko nemoguć zadatak uspostavljanja obuhvata zaštite neomeđivih dobara, poput ribljeg fonda, u prvim se primjenama ravnao prema uzoru na planinske nacionalne parkove podijeljene među više zemalja.[30] Danas, pak, nacionalni parkovi napuštaju stereotip slikovitih krajolika i povezuju se koridorima u ekološke cjeline, na kakve nas podsjećaju zeleni mostovi nad novijim autocestama. Hoće li se standardi zaštite ponovno moći razmijeniti izmicanjem izletničkih ruta najprije iz samih zaštićenih područja prirode, a potom i dalje od njihovih rubova, moći će se prepoznati i po navadama domaćih ljudi koji svoje brodove koriste kao čuvare zaštićenog dobra. Istraživač je takvu ekološku dilemu postavio za ovčarsku La Maddalenu, „treći otok" između Korzike i Sardinije: jesu li južni Korzikanci sličniji sjevernim Sardincima nego svojim sunarodnjacima, i što u tome čini dijeljeni tjesnac?[31] Ako je i do folklora, takve dvojbe sežu dalje od samih državnih zastava. Bit će zanimljivo ukrcati se u civilni brod za neke tek započete plovidbe režimima baštine. Svakako, pod prikladno odmjerenim jarbolom.

Literatura

1. Atkinson, S., i dr. 2011. *The seascapes guidebook: How to select, develop and implement seascapes.* Arlington: Conservation International.
2. Auduc, Arlete. 2008. *Quand les monuments construisaient la nation.* Paris: Comité d'histoire du Ministère de la culture.
3. Belamarić, Josip. 2022. „Nepokretna kulturna baština." U: *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj*, Romana Matanovac Vučković i dr., ur. Zagreb: Ministarstvo kulture i medija, str. 90-95.
4. Bonanno, Giuseppe, i Enrico Lippi. 2016. „Protected land and sea areas between Corsica and Sardinia: The Strait of Bonifacio Natural Reserve and La Maddalena Archipelago National Park." U: *Marine Transboundary Conservation and Protected Areas*, ur. Peter Mackelworth. London: Earthscan, str. 148-161.
5. Bendix, Regina. 1997. *In Search of Authenthicity: The Formation of Folklore Studies.* Madison: The University of Wisconsin.

[28] Atkinson i dr. 2011.

[29] Smith, Wetherell i Campbell 2018.; Smith 2021.

[30] Mackelworth 2016.

[31] Bonanno i Lippi 2016:158.

6. Bendix, Regina, Aditya Eggert i Arnika Peselmann. 2012. *Heritage Regimes and the State.* Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
7. Blake, Janet, i Lucas Lixinski (ur.). 2020. *The 2003 UNESCO Intangible Heritage Convention: A Commentary.* Oxford: Oxford University Press.
8. Blake, Janet. 2017. „From Traditional Culture and Folklore to Intangible Cultural Heritage: Evolution of a Treaty". *Santander Art and Culture Law Review* 2 (3): 41-60.
9. Blake, Janet. 2023. *Safeguarding Intangible Cultural Heritage. A Practical Interpretation of the 2003 UNESCO Convention.* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
10. Blake, Janet, i Lucas Lixinski (ur.) 2020. *The 2003 UNESCO Intangible Heritage Convention: A Commentary.* Oxford: Oxford U. P.
11. Božanić, Joško. 1996. „Iskustvo mora komiških ribara." *Čakavska rič* 24 (1-2): 7-94.
12. Broccolini, Alessandra. 2012. „Intangible Cultural Heritage Scenarios within the Bureaucratic Italian State." U: *Heritage Regimes and the State.* Bendix i dr., ur. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, str. 283-300.
13. Choay, Françoise. 2001. *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge: Cambridge University Press.
14. D'amico, Soggetti. 2020. „Article 15: Participation of Communities, Groups, and Individuals – Participation and Democracy." U: *The 2003 UNESCO Intangible Heritage Convention: A Commentary.* J. Blake i L. Lixinski, ur. Oxford: Oxford University Press, str. 290-305.
15. Douglas, Mary. 2004. „Traditional Culture – Let's Hear No More About It." U: *Culture and Public Action*. V. Rao i M. Walton, ur. Stanford: Stanford University Press, str. 85-109.
16. von Droste, Bernd, i Ulf Bertilsson. 1995. „Authenticity and World Heritage." U: *Nara Conference on Authenticity*, K. E. Larsen, ur. Pariz, Rim, Tokyo i Trondheim: UNESCO, Agency for Cultural Affairs, ICCROM, ICOMOS i Tapir Publishers, str. 3-15.
17. Gotthardi-Pavlovsky, Beata. 1969. „Folklorna građa i pitanje njezine zaštite." *Makedonski folklor* 1: 397-406.
18. Hafstein, Valdimar Tr. 2018. *Making Intangible Heritage: El Condor Pasa and Other Stories from UNESCO.* Bloomington: Indiana U. P.
19. Jacobs, Marc. 2020. „Article 15: Participation of Communities, Groups, and Individuals – CGIs, not Just 'the Community'." U: *The 2003 UNESCO Intangible Heritage Convention: A Commentary.* J. Blake i L. Lixinski, ur. Oxford: Oxford University Press, str. 273-289.
20. Jongsung, Yang. 2003. *Cultural Protection Policy in Korea: Intangible Cultural Properties and Living National Treasures*. Seoul: Jimoondang International.
21. Kale, Jadran. 2018. „Koliko je obvezujući 15. članak Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine?" U: Zbornik VII. simpozija etnologa konzervatora Slovenije i Hrvatske; Dušan Strgar, ur. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, str. 49-68.
22. Katunarić, Vjeran, i dr. 2003. *Hrvatska u 21. stoljeću: strategija kulturnog razvitka*. Zagreb: Ministarstvo kulture.
23. Kojima, Ryu. 2009. „Prior Informed Consent: An Intellectual Property Law Perspective." U: *Intangible Cultural Heritage and Intellectual Property: Communities, Cultural Diversity and Sustainable Development.* T. Kono, ur. Antwerp, Oxford i Portland: Intersentia, 309-316.
24. Križaj, Lana. 2017. *Tezaurus spomeničkih vrsta: podatkovni standard u inventarima graditeljske baštine*. Zagreb: Ministarstvo kulture.
25. Labadi, Sophia. 2010. „World heritage, authenticity and post-authenticity: International and national perspectives." U: *Heritage nad Globalization*, S. Labadi i C. Long, ur. London i New York: Routledge, str. 66-84.
26. Lixinski, Lucas. 2013. *Intangible Cultural Heritage in International Law.* Oxford: Oxford U. P.
27. Lixinski, Lucas. 2019. *International Heritage Law for Communities: Exclusion and Re-Imagination.* Oxford: Oxford U. P.

28. Lixinski, Lucas. 2022. „Against authenticity.“ *International Journal of Heritage Studies* 28 (11-12): 1213-1227.
29. Lixinski, Lucas. 2024. *A Research Agenda for Cultural Heritage Law.* Cheltenham i Northampton: Edward Elgar.
30. Lulić Štorić, Jasenka. 1997. „Ribarsko praznovjerje na zadarskim otocima.“ U: *Tisuću godina prvoga spomena ribarstva u Hrvata*, Božidar Finka, ur. Zagreb: HAZU, str, 231-238.
31. Mackelworth, Peter (ur.) 2016. *Marine Transboundary Conservation and Protected Areas*. London: Earthscan.
32. Smith, Laurajane. 2021. *Emotional Heritage: Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites.* London i New York: Routledge.
33. Smith, Laurajane, Margaret Wetherell i Gary Campbell (ur.). 2018. *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present.* London i New York: Routledge.
34. Smith, Laurajane, Gönül Bozoglu, Gary Campbell i Christopher Whitehead. 2024. „Introduction“. U: *The Routledge International Handbook of Heritage and Politics.* L. Smith, G. Bozoglu, G. Campbell i Ch. Whitehead, ur. London i New York: Routledge.
35. Stubbs, John H. 2009. *Time Honored: A Global View of Architectural Conservation.* Hoboken: Wiley.
36. Ubertazzi, Benedetta. 2022. *Intangible Cultural Heritage, Sustainable Development and Intellectual Property: International and European Perspectives.* Cham: Springer.
37. Wetherell, Margaret, Laurajane Smith i Gary Campbell. 2018. „Introduction: Affective heritage practices.“ U: *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. L. Smith, M. Wetherell i G. Campbell, ur. London i New York: Routledge, str. 1-21.

ISSN 0554-6397
UDK: 004.032.26

Jadran Kale
E-mail: jkale@unizd.hr
Šibenik City Museum and University of Zadar

Civil Society, Protection Regime and Maritime Heritage

Abstract

This article examines the current status and future prospects of safeguarding the cultural heritage associated with fishing and maritime activities following the introduction of intangible cultural heritage as a new category of heritage protection. The concept, formalised through the UNESCO Convention, has now been implemented worldwide for more than two decades. This conservation practice differs in several important respects from earlier practices relating to folklore and traditional culture. Changes in the heritage protection regime are analysed through the interplay between heritage bearers, the state, and the market, while also taking into account the role of experts. After reviewing the initial practices that emerged with the introduction of this new heritage category, the article considers its future development, emphasising the central role of heritage communities in the implementation of the new regulatory framework.

Keywords: maritime culture, intangible cultural heritage, heritage protection regime